Г.В. Ціх, канд. екон. наук, доц.
Н.Ю. Мариненко, асист.

СИСТЕМНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО НЕОКОНСЕРВАТИЗМУ

Подано характеристику основних теорій неоконсерватизму – монетаризму, раціональних очікувань та економіки пропозиції. Проаналізовано неоконсервативні трансформації економік країн світу у другій половині XX ст.

The basic neoconservative theories – monetarism, theory of rational expectations and supply-side economics are characterized. The neoconservative transformations of the world countries' economies in the second half of the XX century are analyzed.

Економічне зростання провідних держав світу у другій половині XX ст. ґрунтувалося на положеннях основних теорій макроекономічного регулювання. Вплив цих теорій на розвиток української економіки в умовах глобалізації потребує поглибленого науково-теоретичного дослідження. У 2006 році Україна визнана міжнародною спільнотою державою з ринковою економікою, а це робить можливим використання набутого іншими країнами досвіду. Україна співіснує і взаємодіє зі світовою економікою та залежить від трансформаційних процесів, що проходять на глобальному рівні. Аналіз досвіду реалізації економічної стратегії в країнах з традиційно ринковою економікою дозволяє виділити переваги і недоліки їх економічної політики. Це дає можливість визначити ряд концептуальних аспектів державної стратегії, формулювання яких може надати методологічну основу для розробки ефективної державної стратегії в Україні, спрямованої на досягнення економічної стабілізації та перехід до економічного зростання.

У 70-х – на початку 80-х рр. XX ст. проблемою розвинених країн світу стала стагфляція (поєднання високих інфляції та безробіття). Низька ефективність виробництва, нераціональне використання ресурсів, а не недостатній попит, стали гальмом економічного розвитку. Тому деякі країни, здійснюючи свою економічну політику, почали приділяти увагу регулюванню процесів у сфері пропозиції. Аналізуючи державну політику 60-х – початку 70-х рр. XX ст., Ф.-А. фон Хайєк дійшов висновку, що "Захід живе понад свої можливості" [1, с. 57]. На його думку, "зростання безробіття на той час виявилося відображенням викривлень у структурі цін та заробітків, які виникли в результаті насильницького ціноутворення" [2, с. 42]. Значні державні витрати призвели до дезорієнтації розміщення ресурсів і, водночас, до постійної інфляції, яка демонструвала тенденцію до зростання. Оскільки теоретиками виключалася можливість існування високої інфляції в умовах масового безробіття, антиінфляційні заходи були епізодичними та негайно згорталися при загрозі спаду.

В таких умовах у західноєвропейських країнах відбувся перехід до нової системи управління економікою – неоконсерватизму, основою якого стало класичне уявлення про капіталізм як систему, що здатна до саморегулювання. Необхідною була зміна кейнсіанських форм та методів регулювання економіки, пов'язаних, на думку неоконсерваторів, з бюрократизацією державного апарату, невиправданим зростанням бюджетних витрат, розширенням соціальних програм держави.

Значний внесок у розвиток концепції неоконсерватизму зробили зарубіжні вчені Ф. Найт, Дж. Стіглер, М. Фрідмен, Г. Саймон, І. Фішер, Р. Селден, Д. Фенд, А. Шварц, Ф. Кейтан, Дж. Ф. Мут, Р.-Е. Лукас, Т. Сарджент, Н. Уоллес, Р. Берроу, Л. Лейдерман, П. Мінфорд, Е. Прескотт, Ф. Кюдленд, А. Лаффер, М. Фелдстайн, Р. Манделл, М. Боскін, П. Робертс, П. Боуермен, Дж. Рутледж, Д. Блек, М. Скоулз, Дж. Бреннан, П. Міллер, М. Майлз, М. Аванс, Дж. Кемп та ін., а також вітчизняні вчені Бодров В. Г., Довбенко М. В., Леоненко П. М., Юхименко П. І., Злупко С. М., Мочерний С. В., Небава М. І., Базилевич В. Д., Макаренко М. І., Романченко О.В., П. І., Єщенко П. С., Горкіна Л. П., Кредисов А. І. та ін.

Метою даної роботи є аналіз уявлень представників сучасного неоконсерватизму щодо функціонування економіки та обгрунтування значення даної теорії для економічної науки і практичної реалізації.

Відповідно до поставленої мети у статті вирішувались такі основні задачі:

– проаналізувати основні положення теорій неоконсерватизму;

– обгрунтувати практичне значення даних теорій для трансформації економік держав світу.

Неоконсерватизм (грец. neos - новий, лат. conserve – оберігаю, зберігаю) – модель економічного розвитку, що всередині 1970-х рр. у провідних країнах Заходу прийшла на зміну кейнсіанству. Доктрина неоконсерватизму допускає певну участь держави в регулюванні економіки, проте суттєво обмежує її безпосередню активну виробничу діяльність. З переходом до нової системи управління, відомої також під назвами “рейганоміка”, “тетчеризм” тощо, було знижено податки, зменшено соціальні витрати держави, запроваджено обмеження щодо державної власності та модернізовано її. Проте функції фінансового, кредитного, грошового регулювання в національній економіці залишилися в компетенції держави. Практика підтвердила висновок, що ці макроекономічні функції є специфічною сферою суспільних відносин і потребують саме державного регулювання [3, с. 210].

Основною теорією неоконсерватизму є монетаризм, що базується на кількісній теорії грошей. Відповідно до цього, головну роль у регулюванні економіки виконує грошово-кредитна, а не фіскальна політика. При цьому основним інструментом регулювання економіки є гроші. Збільшуючи або зменшуючи грошову масу, держава може здійснювати регулюючий вплив на економічну активність.

Позитивний внесок монетаризму в економічну теорію полягав у ретельному дослідженні механізму зворотного впливу грошового світу на товарний світ, монетарних інструментів і монетарної (грошової, валютної) політики на розвиток економіки. Розробки монетаристів стали основою грошово-кредитної політики, яка сьогодні є найважливішим важелем державного регулювання.

Концепція монетаризму в міжнародному вимірі переросла в теорію “глобального монетаризму”, який розглядає увесь світ як закриту інтегровану економіку, що складається з відкритих економік, між якими вільно перетікають товари, послуги, гроші, капітали [4].

Важливим фактором стабільного зростання економіки є врівноваження сподівань суб’єктів економічної діяльності та тактичних і стратегічних дій влади як в коротко-, так і в довготерміновому періодах. Для прикладу, необхідність оновлення технічних потужностей підтвердилась кризою сталеливарної промисловості та рядом інших конфліктних ситуацій в галузях, які складають основу експорту різних країн. Коли очікування суб’єктів господарювання

не співпадають з діями влади, економічна ситуація тільки погіршується. Успішне розв'язання цих проблем стало можливим за рахунок врахування основних положень теорії раціональних очікувань (ТРО).

„Теорія раціональних (лат. rationalis – розумний) очікувань – теоретичний засновок, згідно з яким формування очікувань майбутнього економічної системи відбувається не лише на основі екстраполяції тенденцій розвитку в минулому, а й на основі аналізу майбутніх можливостей" [5, с. 141].

Основою раціональних очікувань економічних агентів є повнота інформації, аналізу, прогнозів, тобто можливість передбачення економічних подій. "Раціональні очікування" спираються на доступні відомості про стан економіки і є "передбаченням економічної теорії" [6, с. 103]. Раціональні люди використовують усю наявну інформацію, включаючи інформацію про те, як функціонує економіка і як держава проводить економічну політику. Це дозволяє їм передбачати наслідки змін в економіці – незалежно від того, викликані вони економічною політикою або чимось іншим, – і відповідним чином приймати рішення, що максимізуватимуть їхній добробут [7, с. 90].

ТРО базується на двох фундаментальних положеннях:

а) споживачі, підприємці та працівники розуміють, як функціонує економіка; вони здатні оцінити майбутні результати політичних та інших змін і вибирати лінію поведінки, відповідну їхнім власним інтересам;

б) ринки є висококонкурентними, а ціни і ставки заробітної плати швидко пристовуються до змін у попиті і пропозиції. ТРО стверджує: коли люди реагують на очікувані результати стабілізаційної політики, то її ефективність зводиться до нуля. Тому ця теорія підтримує правила поведінки як альтернативу дискретній політиці [7, с. 90-91].

ТРО не передбачає державного втручання в економіку в зв'язку з:

– недоцільністю, оскільки будь-яке втручання нівелюється поведінкою суб'єктів господарювання;

– отриманням результатів, протилежних прогнозованим. Регулювання сукупного попиту привело до наростання інфляційних процесів, хоча зайнятість залишалась на тому ж рівні. З іншого боку, монетаристські рецепти також не давали необхідних результатів, оскільки економічні суб'єкти адаптували свою діяльність до економічної політики;

– ігноруванням у державній політиці мікроекономічного рівня, де приймається рішення про поведінку в конкретній економічній ситуації.

Теорія економіки пропозиції (ТЕП) є однією з найбільш практично орієнтованих концепцій економічного неоконсерватизму 80-х рр. XX ст. Базисом економіки пропозиції є наступні твердження: розміщення та ефективне використання ресурсів має вирішальне значення для економічного зростання як у коротко-, так і у довгостроковому періодах. Основною перешкодою на шляху розширення пропозиції та ефективного використання факторів виробництва вважається негативний вплив рівня і структури оподаткування на стимули до праці та інвестування, а також інституційних обмежень, пов'язаних, перш за все, з діяльністю профспілок, на ефективне розміщення ресурсів.

Основні елементи економічної політики держави відповідно до концепції економіки пропозиції включають:

– орієнтованість економічної політики на виробництво, пропозицію;

– зниження податків з юридичних осіб з метою вивільнення частини прибутків для інвестування;

– зниження податків з фізичних осіб для стимулювання заощаджень населення;

– приватизація і дерегулювання економіки;

– скорочення державних витрат, передусім у соціальній сфері;

– регулювання пропозиції грошової маси [8, с. 1047].

Підсумовуючи принципові висновки теорії пропозиції, американський економіст Т. Рот вказував, що "рушієм неінфляційного економічного зростання є відповідні даній теорії податкові стимули, які підкріплені зниженням темпу зростання грошової маси" [9, с. 56].

Відповідно до ідей ТЕП, зниження податкового тягаря на підприємства приведе до підвищення надходжень у бюджет. Основними чинниками успішного розвитку економіки будуть також знижені ціни на ресурси, скорочення витрат виробництва, послаблення інфляції та зниження дефіциту бюджету. Проте, уряду потрібно водночас проводити непопулярну політику, що полягає у скороченні соціальних програм. В той же час, зниження ставки податків підвищить пропозицію праці, збільшить обсяг трудових доходів.

Особливо цінними і конкретними розробками ТЕП є ті, що стосуються інфляційних очікувань, податкового стимулювання виробничого нагромадження, розмежувань функцій грошової і бюджетної політики тощо.

Після кризи 1974-1975 рр. уряд США відмовився від кейнсіанської концепції регулювання економіки. Під час правління президента Р. Рейгана в основу його економічної політики, яка отримала назву „рейганоміка", було покладено положення концепцій монетаризму та економіки пропозиції.

Економічна стратегія "рейганоміки" була спрямована на розширення вільного підприємництва. Неоконсерватори критикували державу, яка, на їх думку, взяла на себе надмірні зобов'язання у соціально-економічній сфері, виявилася малоефективною і перестала справлятися з політичними функціями. Вони здійснили конкретні заходи щодо перерозподілу функцій держави: було відмінено третину нормативів, положень та правових актів, які жорстко регламентували комерційну діяльність фірм.

Програма Р. Рейгана, яку він оприлюднив у 1981 р., включала чотири компоненти:

1) реформування податкової системи з метою стимулювання заощаджень та розширення інвестиційних фондів;

2) зменшення державних витрат (крім витрат на оборону) з метою скорочення дефіциту бюджету;

3) обмеження регламентації економічної діяльності з метою пожвавлення підприємництва та відновлення ринкових механізмів;

4) проведення монетаристської політики контролю за грошовою масою.

Підтримували президента економісти-неокласики, зокрема Р.-Е. Лукас, Т. Сарджент, Н. Уоллес, які на початку 1980-х рр. критикували короткотермінову інфляційну кредитно-грошову політику, пропонували нові підходи до визначення меж державного втручання в економіку. Вони наполягали на проведенні стабільної довгострокової економічної політики, яка виключала б вирішення тимчасових проблем і втручання в механізми саморегулювання.

Заходи “рейганоміки” сприяли економічному зростанню США: у 1986 р. на цю державу припадало близько 34 % промислового виробництва розвинутих капіталістичних країн і 20 % їх зовнішньоторговельного обороту.

В 1970-х рр. у Великобританії уповільнилось зростання виробництва, почастішали циклічні кризи, темпи інфляції на кінець 70-х рр. досягли 15 %. Політика виходу британської економіки з кризи за допомогою впровадження неоконсервативної моделі державного регулювання, реалізована урядом консерваторів на чолі з М. Тетчер, отримала назву “тетчеризм”. Проголошені денаціоналізація і приватизація, дерегулювання, дебюрократизація означали підтримку підприємницької ініціативи.

Реформи торкнулись усіх сфер господарського життя країни. Одним із перших кроків було прийняття законів, що обмежували права профспілок на оголошення страйків, а також законів, що дозволили уряду вистояти у боротьбі із ними.

Також уряд здійснював політику скорочення витрат і оподаткування, відмови в субсидіях підприємствам, що збанкрутували. Було вжито рішучих заходів щодо перебудови системи оподаткування з метою сприяння підприємницькій діяльності; створено програму заохочення конкуренції, яка сприяла створенню великої кількості малих і середніх підприємств. Це оздоровило економіку, збільшило прибутковість та обсяг інвестицій, а, отже, — зменшило безробіття.

Основою проведення реформ у сфері грошового обігу, фінансів та банківської справи був монетаризм, відповідно до якого пропонувалося жорстке обмеження грошової маси в обігу. Досягти цього передбачалося послабленням податкового контролю за функціонуванням ринку, підвищенням ролі кредитно-грошових інститутів, радикальною зміною структури бюджетного механізму, що проявлялося у відході від прогресивного оподаткування приватних осіб та підприємців.

Важливим напрямом реформ був курс на приватизацію державного сектору. Велика увага приділялася приватизації нафтової, вугільної, газової, сталеливарної, авіакосмічної промисловості, повітряного транспорту, телекомунікацій, енергетики, водопостачання, а також житла населенням.

Одним із найважливіших напрямів діяльності уряду М. Тетчер була боротьба з інфляцією. Суворо контролювались темпи росту грошової маси в обігу, були скорочені позики, що надавалися державою приватному сектору, відмінено контроль над цінами та заробітною платою, підвищені ставки відсотку. Серед антиінфляційних заходів досить суттєвим було обмеження державних витрат на промисловість, комунальне та дорожнє господарство, розвиток культури, освіту. В результаті здійснених заходів інфляція знизилась до 5 %, а наприкінці 80-х рр. – до 3 % на рік.

Уряд М. Тетчер вживав рішучих заходів для запобігання бюджетному дефіциту, особливо за рахунок збільшення непрямих податків. Водночас було послаблено податковий тиск на особисті доходи. Згідно з рекомендаціями М. Фрідмена, витрати на соціальну сферу консерватори намагалися скоротити, але на практиці змогли тільки їх тимчасово заморозити. Це було пов'язано з тим, що в період реформ економіка перебувала у кризовому стані та соціальна сфера потребувала додаткових коштів. Однак уряд не відмовився від цієї ідеї, продовжуючи скорочення видатків на соціальні програми, які потребували значних коштів, але були неефективними. Та лише після других виборів було розроблено проект соціального забезпечення, який передбачав суттєву реформу

системи державного пенсійного забезпечення і гарантування мінімальних доходів з використанням засобів жорсткого контролю за матеріальним станом отримувачів дотацій. Цей проект передбачав значну економію бюджетних коштів.

Важливе місце у програмі "тетчеризму" відігравало повернення до традиційних моральних цінностей: повага до сім'ї, релігії, закону і порядку, ощадливість, акуратність, працьовитість, самостійність на противагу корупції, хабарництву, бездуховності масової культури.

Результатами реформаторської діяльності уряду М. Тетчер стали: призупинення спаду виробництва у промисловості та його зростання в 1982 р.; значне скороченння рівня інфляції; приватизація державної власності та дерегулювання, максимальне скорочення прямого державного втручання в економіку; дебюрократизація державного управління і внесення "прозорості" у відносини держави та бізнесу; податкові реформи призвели до зменшення податкового тиску на виробників і підвищили стимули до накопичення та економічного росту; зміцнення позицій Великобританії як одного з фінансових центрів світу; суттєве зростання ВВП, прискорення темпів зростання не лише промисловості, але і таких галузей, як торгівля, зв'язок, транспорт; покращились показники фінансово-банківської сфери економіки; у соціальній сфері уряду М. Тетчер вдалося замінити сталу систему соціальних гарантій "для всіх" іншою, індивідуалістською – "кожний за себе"; відбулися структурні зміни суспільства: скорочення кількості робітничого класу безпосередньо на виробництві, розширення зайнятості у сфері послуг; зріс прошарок власників дрібних фірм, з'явилися високооплачувані менеджери середнього рівня.

Реалізація концепції неоконсерватизму показала, що існує тісний зв'язок економічної теорії і політики, а також те, що економічна концепція може стати рушійною силою економічного розвитку та складовою економічної політики держав, якщо на це є воля вищого керівництва держави і підтримка основних державних інституцій.

Нові класики пропонували формувати економічну політику держави таким чином, щоб вона забезпечувала стабільність рішень та щоб зміна грошових і фіскальних правил не пов'язувалася з тимчасовими потребами державного бюджету, щоб нові правила починали діяти через достатній проміжок часу з метою адаптації та прогнозування своїх дій господарськими суб'єктами. Результатом повинна стати повна деполітизація важливих короткострокових процесів фіскального та грошового регулювання.

Складовою частиною неоконсервативної економічної політики розвинених країн стали приватизація державної власності та дерегулювання, максимальне скорочення прямого державного втручання в економіку, дебюрократизація державного управління і внесення "прозорості" у відносини держави та бізнесу. Податкові реформи призвели до зменшення податкового тиску на виробників і підвищили стимули до накопичення та економічного росту.

Кредитно-грошові важелі (політика відсоткових ставок, регулювання грошового обігу) використовувались для зниження інфляції. Також була проведена раціоналізація системи соціальної допомоги.

Основне джерело формування дохідних статей бюджетів розвинених країн – це податки на доходи (прибутковий податок фізичних та юридичних осіб і податок на прибуток корпорацій), внески на спеціальне страхування і споживчі податки (ПДВ та акцизи). У більшості європейських країн максимальні надходження до бюджету забезпечують

прибуткові податки фізичних та юридичних осіб, наприклад, у Данії за їх рахунок формується більше половини усіх податкових надходжень.

Наведені приклади вказують на необхідність усвідомлення урядовими структурами нашої держави обов'язкового подальшого руйнування догм і прийняття нестандартних рішень. Прикладами можуть бути: дії Ф. Рузвельта, який, сприймаючи кейнсіанські рецепти, активно підтримував ідею регульованої інфляції та бюджетного дефіциту; Японія, плануючи розвиток економіки, десятки разів девальвувала валюту, а також здійснила реструктуризацію (через мотивацію й адміністративно) фінансової системи з орієнтуванням на прискорену технічну переозброєність; Франція, Італія та деякі інші країни післявоєнної Європи нестандартно використовували фінансові ресурси при плануванні (зазвичай через п'ятирічні плани) економіку; Південна Корея, швидкий розвиток якої був важливим для США, за погодженням вводила жорсткі заходи щодо попередження вивезення капіталу, а також мобілізації фінансових ресурсів на довгострокові потреби тощо.

Досліджуючи досвід податкових реформ у розвинених країнах, можна зазначити, що сучасна податкова політика в цих країнах, як і раніше, бере за основу неокласичну макроекономічну теорію. Проте податки залишаються одним із найбільш дієвих інструментів регулювання ринкових відносин. Найбільш яскравим прикладом використання податків як інструмента регулювання економіки і компенсування неспроможності ринку є так звані податки Пігу, що спрямовані на регулювання негативних зовнішніх ефектів.

Неокласичні доктрини було сформульовано в конкретних країнах, і вони найбільшою мірою сприяли вирішенню проблем саме цих країн. Їх успішна реалізація можлива не всюди і не завжди. Для цього необхідна не лише політична воля влади, а й відповідні економічні умови, рівень розвитку країни, належні історичні, національні, інституційні та інші чинники.

Основними напрямками подолання фінансової кризи у розвинених державах стали такі заходи:

– запровадження жорсткого режиму економії щодо витрачання бюджетних коштів, передусім на управління, оборону, фінансування збиткових і низькорентабельних виробництв, різні види дотацій;

– визначення доцільності фінансування певних соціальних витрат;

– зменшення обсягів фінансових запозичень, насамперед зовнішніх;

– удосконалення інструментів залучення до інвестиційної сфери особистих накопичень населення – забезпечення фінансової підтримки малого бізнесу;

– оптимізація рівня податкових вилучень до бюджету.

Роль позаекономічних чинників суспільного розвитку на сучасному етапі суттєво зростає. Теорія раціональних очікувань передбачає ґрунтовне вивчення психології та поведінки людей, досягнення органічного зв'язку між макроуправлінням і макроекономікою. Завдяки теоретикам раціональних очікувань зріс інтерес до проблем невизначеності, очікувань, неповноти інформації.

Податкова політика держави повинна формуватися у відповідності до тих завдань, які стоять перед урядом на певному етапі економічного розвитку суспільства. При коригуванні податково-бюджетної системи існує об'єктивна необхідність врахування наявності державного боргу, рівня податкової заборгованості, сплати фінансових санкцій.

Визначення реального податкового навантаження – не самоціль, а інструмент фінансового оздоровлення та підйому економіки.

Література:

1. Хайек Ф. А. Безработица и денежная политика. Правительство как генератор „делового цикла” // Экон. науки. – 1991. – № 11. – С. 57-66.
2. Хайек Ф. А. Безработица и денежная политика. Правительство как генератор „делового цикла” // Экон. науки. – 1991. – № 12. – С. 39-48.
3. Основи економічної теорії: Підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.; За ред. А. А. Чухна. – К.: Вища шк., 2001. – 606 с.
4. Жаліло Я. А. Регулювання ринкової економіки: сучасний досвід розвинених країн. – К.: НІСД, 1996. – 86 с. – (Сер. “Екон. Стратегії”; Вип. 1). - Бібліогр.: С. 76-79.
5. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія (економічна нобелелогія): Навч. посіб. – К.: “Академія”, 2005. – 336 с.
6. Филаточев И. В. Концепции “Открытой экономики”: интернационализация и макроэкономическая политика государства. – М. : Наука, 1991. – 144 с.
7. Довбенко М.В. Теорія раціональних очікувань // „Економіка України”, N 6 (559), червень 2008р. – С. 88-93.
8. Історія економічних учень: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с. – (Класичний університетський підручник).
9. Экономическая теория / Под ред Дж. Итуэлла, М. Милгейна, П. Ньюмери: Пер. с англ. – М.: ИНФРА – М., 2004. – 931 с.